

- [ *Din Sosyolojisi* ] -

NEZAR AL-SAYYAD & MEJGAN MASSOUMİ  
**FUNDEMENTALİST KENTİN OLABİLİRLİĞİ:  
DİNDARLIK VE KENTSEL MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ**

(İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015)

Çeviri: Şevket Emek ATAMAN

**Süleyman GÜMÜŞ**

Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,  
Din Eğitimi Anabilim Dalı  
Research Assistant, Istanbul University, Faculty of Theology,  
Department of Religious Education  
Istanbul, Turkey  
suleymangumus@yahoo.com  
orcid.org/0000-0003-2202-5121



Fundamentalist Kentin Olabilirligi

**DİNDARLIK VE KENTSEL  
MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ**

Nezar AlSayyad  
Mejgan Massoumi



Nezar Al-Sayyad ve Mejgan Massoumi'nin editörlüğünü yaptığı ve farklı uzmanlık alanlarından kişilerin katkı sunduğu eser, temelde dindarlığın kamusal biçimi ile mekân arasındaki ilişkiyi analiz etme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda özelde radikal olarak imlenen dini düşüncelerin yeniden yapılandırılmış olduğu Ahmedabad, El-Halil, Peşaver ve Knoxville gibi farklı coğrafyalara ait şehirler, genelde radikallik-kent ilişkisi bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Kitap, üç kısım ve 12 alt bölümden oluşmaktadır. Kitabın, Woodrow Wilson Uluslararası Akademisyenler Merkezi'nin sponsor olduğu ve antropoloji, mimarlık tarihi, kültürel coğrafya, planlama, siyaset bilimleri, sosyoloji ve kent tarihi gibi farklı alanlardan akademisyenlerin dahil olduğu "Kentler ve Radikal Dincilik Türleri" isimli çalışma grubunun faaliyetlerinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (s. 13). Bu bağlamda radikal dinciliğe ait dinamiklerin kentsel, soysal, dini ve siyasi biçimleriyle modern bir olgu olan kentte/modern şehirde nasıl üretildiğini, insanlara nasıl sunulduğunu ve bu yolla çevrenin nasıl düzenlendiğini araştırmakta ve o tuhaf soruya, "Radikal dinin kentini yaratmak mümkün müdür?" sorusuna cevap vermeye çalışmaktadır (s. 14-15).

Kitap sadece dile getirdikleriyle değil, demek istedikleri ve ifade etmekten ısrarla kaçındıklarıyla da ilgi çekmektedir. Öncelikle Batıda ortaya çıkan fenomenleri izah eden ve modern bir kavram olmasına rağmen bütün dini geleneklere uygulanan bir kavram olan radikal dinciliğin kapsamı konusunda çok belirgin bir kendine güven bulunmaktadır. İkinci olarak seçilen kentler arasında mutlak bir asimetri bulunmasına rağmen, sanki aynı dinamiklerle biçimlendirilmiş gibi bir tavır söz konusudur. Yani söz gelimi, Knoxville ve Ahmedabad gibi, egemen toplumun kendi içinde tepki mekânları veya egemen toplumun alt kültürlerle karşı şiddet içeren asimilasyon mekânları ile Peşaver ve Beyrut gibi, sömürgecilik amacıyla işgal edilen ve zulümle karşı karşıya kalan kentlerin yarı-zorunlu tercihleri; asimilasyon uygulayanlar ya da kendi toplum yapılarına kendi iradeleri adına tepki gösterenler, aynı ilişki ağı içerisinde değerlendirilmektedir. Metinde bundan başka da okuyucuyu 'huzursuz' edici detaylar bulunmaktadır. Taliban lideri Molla Ömer'e verilen fahri doktora konusunda medrese yöneticisine yöneltilen bir soruya "Molla Ömer'i barışa yaptığı katkılar dolayısıyla onurlandırdık, tıpkı sizin üniversitelerinizin Rahibe Teresa'ya yaptığı gibi." cevabı aktarıldıktan sonra okuyucuya bırakılması gereken yargı, "Radikal dinci bir örgütün lideri ile hayatını Hindistan'ın yoksullarına yardım etmeye adanmış bir kadın arasındaki karşılaştırmanın geçerliliği bu bölümün sınırları dışında kalmaktadır." denilerek (s. 358) sınırları doğrudan ihlal etmektedir. Bundan başka, "Şeriat kanunlarının cezalandırma eylemlerinin gösteri olarak kullanımını gerektirmemesi hatta bunu yanlış bulması" gibi kitabının ufkunu ve amacını çok fazla aşan

yargılara yer verilmektedir. Kudüs konusunda da, Yahudi bakış açısı “Kentın kutsal kitaplarda belirtilen geçmişı” denilerek sanki nesnel bir gerçek gibi sunulurken söz konusu Müslüman kabulü olduğunda “İslami mit Muhammed’in cennete aynı tapınaktan yükseldiğini söylemekte” denilerek (s. 314-315) gerçeklik problemi taşıyan bir geçmiş gibi nitelenmektedir.

Kitap, içeriğindeki çeşitlilik ve uyum nedeniyle konuya akademik çalışmalar ya da okuryazarlık adına ilgi duyan herkesin istifadesine imkân tanımaktadır. İçeriği dışında yer verilen kaynaklarla da konuyu detaylı olarak çalışmak isteyenler için doğru bir başlangıç noktasıdır. Kitabın birbirinden farklı alanlarda çalışan akademisyenlerin katkılarıyla ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Bu durum, okuyucuda bütünlüğün nasıl korunduğu sorusunu akla getirebilir. Kitabın bu konuda oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle radikal dincilik kavramı, Appleby ve Marty’nin 1992-3 yıllarında yayınlanan üç ayrı eserine (The Glory and the Power: The Fundamentalist Challenge to the Modern World, Fundamentalism and Society, Fundamentalism and the State: Remarking Politics, Economics and Militance) yapılan sık atıflarla sabit bir çerçevede tutulmuştur. Ayrıca, konuya ilişkin ‘bir kavram seti’nden de sürekli bahsedilmektedir. Kavramın geçmişı ile ilgili verilen bilgilere göre, ABD’de 1920’li yıllarda “Hıristiyan İncancının Esasları” isimli bir yayın yapan, “Protestanlara referansla ortaya çıkmış” ve 1980’li yıllardan itibaren “dini aşırı ciddiye alan”, onu kamusal hayatın düzeninin birincil referansı haline getirmeye çalışan insan ve grupları nitelendirmek için kullanılmaya başlanmıştır (s. 58).

Üç kısımdan oluşan kitabın birinci kısmı, “Radikal Dincilik Türleri: Kent Ve Ulus Arasında” başlığını taşımakta ve üç bölümden oluşmaktadır. Bu kısım, radikallik ve kent arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Buna göre kent, modernlikle ilgili bütün fenomenlerin gerçekleştiği uzamı teşkil etmektedir. Fakat artık erken ve orta modernliğin kırılma noktasıdır da. Başka bir deyişle, başarısız olduğuna dair bütün yargılar, kırsalda değil kentte tezahür etmektedir. Kırsallıkta gözlemlenen dini, büyüsel ya da metafiziksel fenomenler, beklenenin gerçekleşmesidir ama kent, modernliğin bütün iddiasıdır ve aksi şekildeki bütün gözlemler, kristalleştiği yerlerde onun içine çöktüğüne dair ‘söylentileri’ ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla kitaptaki tartışma da bilindik hikâyeye başlamaktadır: “küreselleşme ve zaman-mekân sıkışması, insanlar ile mekânların arasındaki standart ilişkiyi temelden değiştirmiştir.” (s. 21). Ne var ki bu değişimler, sadece sekülerliği değil, ulusal ve dini bağlılıkları da güçlendirmiştir. Radikal dinciliğin de, bu çok karmaşık dönüşüm içerisinde kök saldığı varsayılabilir; fakat kitabın bu ilk kısmı, başka varsayımları dile getirmektedir. Radikal dincilik, iki yüzyıl öncesine kadar, o kadar da radikal olarak görülmemektedir ve hatta evrensel bir olgudur (s. 25). Son iki yüzyıl-

da niçin radikal oldukları açıkça dile getirilmese de, modern devletin kurum-sallaşması ve insanların başka bir biçimde medenileşmeleri, onları zorunlu olarak radikal yapmaktadır çünkü onlar, modern olana muhaliftirler. Geçmiş zamanın belli belirsiz bir anında demir atmış olsalar da üzerinde durdukları gemi, modernliğin üretim mekânlarından çıkmıştır. Bu da onları başka yönden modern (ortaçağ modern) yapmaktadır. Özellikle enformasyon araçlarını profesyonelce kullanmaktadırlar (s. 27). Bütün kitap boyunca radikaller, bu özellikleri nedeniyle ikiyüzlü olarak imlenmektedir. Bu oldukça tuhaf kaçan, taraflı ve de romantik bir suçlama gibi görünmektedir zira maddi bir amaç için en uygun araçların kullanılması bir zorunluluktur. Üstelik modern kurumların, örneğin Ahmedabad'da, radikal dinciliği yani en nihayetinde dini kendisini, siyasi amaçları için kullandığı da aktarılmaktadır.

Metne göre radikal dincilik, modernliğe üç temel prensipte karşı çıkmaktadır: Seküler akılcılık, bireyselliğe verilen imtiyaz ve dinin özünü uyumandıran görecelik ve hoşgörü (s. 28). O zaman radikal dinin kenti de bu üç muhalefeti içinde barındırmalıdır. İşin doğrusu, kitap bunu yeter ölçüde kanıtlanamamaktadır; en azından belli açılardan bu ilkelerin benimsenmesine dair oldukça fazla örnek yine bu kitapta zikredilmektedir. Yazarlara göre radikal dinin kentinin özellikleri şöyledir: i) muayyen bir etnik köken ile muayyen bir dini inanç özdeşleşerek, başka olanı dışlamaktadır; bu yönüyle olabildiğince dışlayıcıdır. ii) azınlıklar, çoğunluğun tayin ettiği kurallara uymaları konusunda zorlanırlar. iii) erkek egemendir ve kadınların kamusal alana erişimi çok çok azdır. iv) azınlıklar ve kadınlara yönelik ayrımcılık, sorgulanmayacak kadar standartlaşmıştır (s. 40-41). Bu özelliklerine bağlı olarak radikal kentlerde vatandaşlar –ki metinde vatandaş, türdeş insan varlıklarını olduğu kadar, medenî insana da göndermeler yapmaktadır- gayrı-medenî kurallar dizgesine göre yeniden sınıflandırılır. Eşitsizlik ilkeleri, yasal bir prosedür olarak belirlenir ve hem öteki hem de hakim sınıfın kendi içerisinde dağıtımlar yapılı; böylelikle radikallik, medenilikle karşıt bir kavrama dönüşmüş olmaktadır (s. 94). Bu bağlamda metin, medenilikle ilgili şu ifadeleri içermektedir: “Medenilik, vatandaşların belirli bir vatandaşlık rejimi ile tutarlı olan yetkilerin dağıtımını idare eden kategorileri doğrulayan pratikleri üretmesine izin veren ve fiziksel eylem ve sözlü ifade alışkanlıklarının içine kazınmış olan –ve bu yüzden algı, beklenti ve düşüncelerin için de kazınmıştır- eğilimler kümesidir. Bu eğilimler bazen zor kullanarak düzenlenir ve genellikle zor kullanan kurumlar tarafından ayarlanır (örneğin polis)” (s. 99). İlerleyen sayfalarda, medeniliğin modern bir olgu olduğunu vurgulamak için XVI. Yüzyıla ait bir anekdota yer verilmektedir: Aristocu bir bilim adamı olan Sepúlveda ile Piskopos Bartolomé de Las Casas, sömürgecilikle ilgili bir konuda mahkemede karşı karşıya gelmiştir. Sepúlveda, Amerika'daki yayılcılı-

ğın haklı sebeplerini savunmaktadır ve ona göre bazı insanlar efendi bazıları ise köle olarak dünyaya gelmektedir. Eşitsizlik, Tanrının iradesine uygun olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, yerlilerin yamyamlığı, insan kurban etmeleri, çoktanrılı dinlerinin olması, özel mülkiyetin yokluğu, kıyafet, yazı, mahkeme ve evcil hayvan sahibi olmamaları, onların ne kadar aşağı tabiatlı olduklarını göstermektedir. Bu argümanları, Sepúlveda'nın hipotetik önermelerinden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten o, Augustinus'un bir mektubunu referans gösterir: "vaftiz edilmeden ölen tek bir insan, masum bile olsalar sayısız insanın ölümü demektir". Metne göre bu kategorik hüküm, 'bireyin' varoluşunu o kadar indirger ki tek bir ruhun kurtuluşu için sayısız insanın katledilmesini 'doğrular'. Las Casas ise, bir piskopos olarak insan yaşamının doktrinlerden daha değerli olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, doğal bir hak olarak bütün insanlar eşittir. Ruhun kurtuluşu iddiasıyla insan yaşamına son vermek büyük bir günahdır. Sepúlveda'nın yaklaşımı konusunda kitabın vereceği hükmü tahmin etmek kolaydır. Ne var ki metin, Sepúlveda'dan çok Las Casas'ın fikirleri üzerinde yoğunlaşarak onun da yerlileri kendi idealleri ile anlamak istediğini dile getirmektedir. O, istilanın araçlarına (baskı ve zulüm) karşı çıkmıştır fakat kendisini bütünüyle onaylamaktadır. Normları Kilise tarafından belirlenecek olan bir değerler dizgesi, herkesi aynılaştıracak ve böylelikle eşitlik evrensel olabilecektir. Yerliler, muhtemel Hıristiyanlar olarak bir tür ılımlılığı hak etmektedirler. Las Casas, onları gerçekten 'sevmektedir' çünkü onları asimile edebileceklerine inanmaktadır. Aslında o da farklılıktan nefret etmektedir ve bunun en açık kanıtlarından birisi, Türkler gibi Hıristiyanlaştırılma umudu olmayanların gerçek birer barbar olduklarını ve gazabı hak ettiklerini düşünmesidir (s. 104-112). Metnin Las Casas'a olan ilgisi, böylelikle açığa çıkmış olur. Las Casas, açıkça modern radikalliğin tarihsel momentlerinden birisini teşkil etmektedir.

"Radikal Dincilik Türleri ve Kent" imini taşıyan ikinci kısım, radikalliğin kentlerini çeşitli örnekler üzerinden ele almaktadır. Batıda ve Batı inançları içerisinde ortaya çıkan radikallikte 'şimdi' ve 'burada'dan uzaklaşmak görece olarak üstündür. Özellikle Protestanlık içerisinde ortaya çıkan radikallik, dinin duygusal ve öznel bir anlaşılmasını içermektedir (s. 134-135). Protestan radikalliği, kendi toplumlarının yozlaşması ile kentin gittikçe artan oranda heterojen bir yapıya bürünmesi olmak üzere modern dünyanın iki ayrı yapısal değişikliğine itiraz etmektedirler. Onlar, kendi okullarını inşa etme gibi yollarla kendilerini, bozulmuş olandan ayırmaktadırlar. Protestan radikalliği, dini inançlarıyla Amerikalı olmayı özdeşleştirmektedir. Kader, Amerika'nın amacını gerçekleştirmesine zorladığı gibi din de, ulusun kaderini ifşa ederek onlara yol göstermektedir (s. 155). Ahmedabad ise, Hindistan tutuculuğunun teolojik-politik tasavvurunun bir yansıması olan Hindutva siyaseti ile mekân

düzenlemesine konu olan bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Hindutva da, Protestan tutuculuğunda olduğu gibi, coğrafi birlik, ırksal özellikler ve ortak kültürün bileşiminden oluşan Hindu radikalliğidir (s. 168). Ahmedabad, 1411 yılında Sultan Ahmed Şah tarafından kurulmuş ve bölgenin İngiliz hâkimiyetine girmesine kadar, Müslüman kimliğini taşımaya devam etmiştir. 1969 yılı ve sonrasında ortaya çıkan ayaklanma ve kargaşa ortamında pek çok Müslüman öldürülmüş, çok sayıda kadın taciz ve tecavüze uğramış, ev ve dükkânları yağmalanmıştır. Bu süreç içerisinde kentin tamamına ayrışma ve gettolaşma hâkim olmuştur. Arkeolojik çalışmalar ve mimari düzenlemelerle kentteki Müslüman izi silinirken mekân, Hindutva teolojik-politiğinin gelişme ve yerleşmesine olanak verecek şekilde yeniden yapılandırılmıştır (170-200). Hindu ırkı ile dini birleştiren unsurlara dair görsel ve işitsel pek çok gösterge, kentin Müslüman kimliğinin üzerini kaplamıştır. Beyrut, radikalliğin meskûn olduğu bir diğer kent olarak kitapta yer almaktadır. Hizbullah, yerel ve uluslararası destek ve imkânları kullanarak, Lübnan'ın güneyinde Şiî düşüncesine göre kenti dönüştürmekte oldukça başarılı olmuştur. Lübnan'ın güneyi (Dâhiye) metinde Şiî, yoksul, çağdışı, kırsal, sınırda, anarşik, yasadışı ve İslamcı olarak nitelenmektedir (s. 212). Şehitler Örgütü (İran kaynaklı), Yaralılar Örgütü ve diğer mikro yapılanmalarla Hizbullah, eğitimden kredi sağlamaya kadar pek çok hizmeti profesyonelce sağlamaktadır. Humeyni'nin velayet-i fakih doktrinine bağlı olarak kurumsallaşan Hizbullah, toplumu askeri mantığa göre -katı ve disiplinli- yönetmektedir -bu özelliği, askeri olan toplumun geneline yayarak onu medeniliğin sınırlarına taşımaktadır çünkü medeni hayat sivildir. Bu kısmın ilerleyen bölümlerinde ve "Kimlik, Gelenekler ve Radikal Dincilik" isimli üçüncü kısımda Gazze, el-Halil, Peşaver ve Knoxville gibi kentlerin durumu ele alınmakta ve kamusal hayatın zorla nasıl dönüştürüldüğü, modernliğin yüzünü geleneksel ve modern araçların bir arada kullanımıyla nasıl yeniden inşa edildiği ve yönetildiği dile getirilmektedir.

Metin, radikalliği ve medeniliği, sivilite, heterojen toplum yapısına saygı, ataerkilliğin baskın olmaması, modern devletin siyasetine tabi olma ile bunların karşıtları üzerinden tanımlayarak radikal dini inancı açıklamaya çalışmaktadır. Bir kısmı delillendirilmiş bir kısmı ise iddia düzeyinde kalan çok sayıda hipotez içermektedir ve bu özelliğiyle verimli olacak bir tartışma platformu sunmaktadır. Her bir bölümün sonunda yer alan kaynakçalar da, konuyu detaylı bir şekilde çalışmak isteyenlere yardımcı olacaktır. Bize göre kitap, radikallikle ilgili önemli bir boşluğu doldurmuştur fakat Müslüman hâkimiyetinde olmayan coğrafyalardaki radikallikle ve Müslüman coğrafyalarda ortaya çıkan radikallik aynı karakterde değildir ve metnin bunu göz ardı etmiş olması, kayda değer bir hatadır.